NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-10]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

UO‘K 811.111’276.6:656

TRANSPORT-LOGISTIKA TA’LIMIDA INGLIZ TILIDAGI KASBIY TERMINOLOGIYANI O‘ZLASHTIRISHNING KOGNITIV-STRATEGIK YONDASHUVI

Mamajanova G‘uncha Xemrayevna
Toshkent davlat transport universiteti assistenti
Orcid: https://orcid.org/0000-0002-9817-111X
Shakirova Saida Tuxtajonovna
Toshkent davlat transport universiteti assistenti
Orcid: https://orcid.org/0000-0002-0498-1016

Annotatsiya: *Maqolada transport-logistika yo‘nalishi talabalari tomonidan ingliz tilidagi kasbiy terminlarni o‘zlashtirish jarayoni kognitiv va strategik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi logistika terminlarini o‘zlashtirishning kognitiv-strategik modelini nazariy asoslashdan iborat. Nazariy-analitik, qiyosiy va modellashtirish metodlari asosida mavzuga oid manbalar uch mezon bo‘yicha taqqoslandi, logistika terminologiyasining to‘rt mavzuviy guruhidagi tushunchaviy aloqalar tahlil qilindi. Natijada termin ustida ishlashning uch bosqichli modeli – tushunchaviy joylashtirish, chuqur semantizatsiya va strategiyani boshqarish – taklif etildi hamda talabalar xatolarining tipologiyasi ishlab chiqildi. Modelning asosiy g‘oyasi talabani terminni yodlovchidan uni tushunchalar tizimiga joylovchi shaxsga aylantirishdan iborat. Natijalardan oliy ta’lim muassasalarida ESP kurslarini loyihalashda foydalanish mumkin.*

Kalit so‘zlar: *kasbiy terminologiya, kognitiv yondashuv, leksik strategiyalar, kognitiv xaritalash, semantizatsiya, logistika, ESP.*

КОГНИТИВНО-СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОВЛАДЕНИЮ АНГЛИЙСКОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИЕЙ В ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: *В статье процесс усвоения английских профессиональных терминов студентами транспортно-логистического направления анализируется с когнитивной и стратегической позиций. Цель исследования – теоретически обосновать когнитивно-стратегическую модель усвоения логистических терминов. На основе теоретико-аналитического и сравнительного методов, а также моделирования источники сопоставлены по трём критериям, проанализированы понятийные связи в четырёх тематических группах логистической терминологии. В результате предложена трёхэтапная модель работы над термином – понятийное размещение, глубокая семантизация и управление стратегиями – и разработана типология ошибок студентов. Основная идея модели состоит в том, чтобы превратить студента из запоминающего слова в обучающегося, который встраивает каждый термин в систему понятий. Результаты могут быть использованы при проектировании курсов ESP в вузах.*

Ключевые слова: *профессиональная терминология, когнитивный подход, лексические стратегии, когнитивное картирование, семантизация, логистика, ESP.*

A COGNITIVE-STRATEGIC APPROACH TO ACQUIRING PROFESSIONAL ENGLISH TERMINOLOGY IN TRANSPORT AND LOGISTICS EDUCATION

Abstract: *The article analyses the acquisition of English professional terms by transport and logistics students from a cognitive and strategic perspective. The aim of the study is to provide a theoretical foundation for a cognitive-strategic model of acquiring logistics terminology. Using theoretical-analytical, comparative and modelling methods, the sources were compared against three criteria, and conceptual links were analysed within four thematic groups of logistics terminology. As a result, a three-stage model of working with a term – conceptual placement, deep semantisation and strategy management – is proposed, and a typology of student errors is developed. The central idea of the model is to turn the student from a memoriser of words into a learner who places each term within a system of concepts. The findings can be used in designing ESP courses at higher education institutions.*

Keywords: *professional terminology, cognitive approach, vocabulary strategies, cognitive mapping, semantisation, logistics, ESP.*

Kirish: Transport-logistika sohasida ingliz tili xalqaro shartnomalar, yuk hujjatlari va ta’minot zanjirini boshqarish dasturlari orqali kundalik ish tiliga aylangan, shu sababli terminologiyani bilish kasbiy faoliyatning shartidir. Amaliyotda esa terminlar koʻpincha ikki tilli roʻyxat koʻrinishida beriladi va talaba ularni ajratilgan holda yodlaydi; bunday birlik imtihondan keyin tez unutiladi va ish vaziyatida tushunchaga bogʻlanmaydi.

Muammoning mohiyati shundaki, termin yakka soʻz emas, tushunchalar tizimining tuguni, uni oʻqitish usuli esa hanuz soʻzni oʻrgatish mantigʻida qolmoqda. Maqolaning maqsadi logistika terminlarini oʻzlashtirishning kognitiv-strategik modelini asoslashdan iborat. Mavjud ishlar asosan terminning lingvistik tavsifi yoki oʻqitish vositalari bilan cheklanib, talabaning aqliy faoliyatini boshqarish masalasi kam yoritilgan.

Tadqiqot vazifalari: manbalarni qatlamlar boʻyicha tizimlashtirish, terminlarning mavzuviy guruhlaridagi tushunchaviy aloqalarni aniqlash va shu asosda bosqichli model qurish. Ilmiy yangilik terminning tavsifi, semantizatsiya usullari va talaba strategiyalari yagona kognitiv jarayonning ketma-ket bosqichlari sifatida birlashtirilganida namoyon boʻladi.

Adabiyotlar tahlili: Ingliz va oʻzbek tillaridagi logistika terminlarining struktur-semantik va leksikografik tavsifi dissertatsiya darajasida ishlab chiqilgan boʻlib, unda terminlarning yasalish modellari, ma’no munosabatlari va lugʻaviy berilishi tizimlashtirilgan [1]. Bu tavsif oʻqitish uchun ishonchli material bazasi vazifasini oʻtaydi, biroq oʻzlashtirish jarayonining oʻzini koʻrsatmaydi. Terminologiyani oʻqitishning lingvopragmatik va raqamli jihatlari esa metodik nuqtai nazardan yoritilgan [2]. Kognitiv yoʻnalishda tushunchalar oʻrtasidagi aloqalarni grafik shaklda ifodalash, ya’ni kognitiv xaritalash terminlarni tizimlashtirish vositasi sifatida asoslangan [3].

Nolingvistik oliy oʻquv yurtlarida kasbiy leksikani semantizatsiya qilish usullari – tarjima, ta’rif, kontekst va koʻrgazma – tasniflangan [4], kognitiv yondashuvda esa ma’noni chuqur qayta ishlash va xotirada koʻp aloqali iz hosil qilish asosiy tamoyil sifatida ajratilgan [5]. Logistika uchun ESP kursini loyihalash [6] va talabalarning ESP lugʻatini oʻrganish strategiyalari [7] ham tadqiq etilgan. Biroq bu ishlarda terminning tavsifi, oʻqitish usuli va talaba strategiyasi bir-biridan ajratib qaraladi.

Xorijiy nazariy manbalarda termin bir vaqtning oʻzida til, bilim va muloqot birligi sifatida talqin qilinadi [8], ESP kursi mazmuni esa oʻquvchining kasbiy ehtiyojlaridan kelib chiqib belgilanadi [9]. Soʻzni bilish uning shakli, ma’nosi va qoʻllanishini qamrab oladi [10]. Leksik strategiyalar tasniflari [11, 12] metakognitiv nazoratning ahamiyatini koʻrsatadi, kognitiv psixologiyada esa xotirada saqlanish ma’lumotni qayta ishlash chuqurligiga bogʻliqligi asoslangan [13]. Tushunchalar xaritasi nazariyasida bilim «tushuncha – bogʻlovchi – tushuncha» koʻrinishidagi mulohazalar tizimi sifatida tasvirlanadi [14], oraliqli takrorlash samaradorligi meta-tahlilda tasdiqlangan [15]. Yetkazib berish shartlari Incoterms qoidalarida rasmiy ta’riflangan [16].

Manbalarni qatlamlar boʻyicha guruhlash shuni koʻrsatadiki, terminning tavsifi [1, 8], tushunchaviy joylashuvi [3, 5, 13, 14], oʻqitish usullari [2, 4, 9, 10] va talaba strategiyalari [6, 7, 11, 12] alohida oʻrganilgan, ular orasidagi bogʻlanish esa oʻqituvchining oʻziga topshirilib qolgan. Taklif etilayotgan model aynan shu bogʻlanishni tartibga soladi.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqotda nazariy-analitik, qiyosiy va modellashtirish metodlari qoʻllanildi. Avval manbalardagi yondashuvlar uch mezon boʻyicha taqqoslandi: terminning qaysi tomoni tavsiflanadi, qanday oʻqitish vositasi tanlanadi va talaba qanday strategiya qoʻllaydi. Soʻng logistika terminologiyasining toʻrt mavzuviy guruhi – yetkazish shartlari, hujjatlar, subyektlar va qoʻshimcha toʻlovlar – boʻyicha tushunchaviy aloqalar tahlil qilinib, shu asosda oʻzlashtirish modeli qurildi. Maqolada empirik natijalar emas, modelning nazariy asoslanishi beriladi.

Tahlil materiali sifatida terminologik tavsif [1], Incoterms 2020 ta’riflari [16] va kasbiy hujjatlar (konosament, tijorat invoysi, qadoqlash varaqasi) namunalaridagi terminlar olindi.

Natijalar va ularning tahlili: Tahlil koʻrsatishicha, logistika terminlarining aksariyati soʻz birikmasi boʻlib, ma’nosi komponentlar yigʻindisidan kelib chiqmaydi [1]: masalan, «lead time» buyurtmadan yuk yetib kelguncha oʻtgan davrni anglatadi. Terminlar tushunchaviy maydonda oʻzaro bogʻlangani uchun ularni faqat tarjima orqali oʻrgatish yetarli emas [4].

Manbalardagi yondashuvlarning uch mezon boʻyicha qiyosi 1-jadvalda keltirilgan.

Jadval 1

Manbalardagi yondashuvlarning uch mezon boʻyicha qiyosi

Manba qatlami	Terminning qaysi tomoni tavsiflanadi	Oʻqitishda tanlanadigan vosita	Talaba strategiyasi
Lingvistik [1, 8]	Yasalish modeli, ma’no munosabatlari, lugʻaviy berilishi	Bevosita koʻrsatilmaydi (material bazasi)	Koʻrib chiqilmaydi
Kognitiv [3, 5, 13, 14]	Tushunchaviy aloqalar, xotiradagi iz	Kognitiv xarita, ma’noni chuqur qayta ishlash	Qisman: bogʻlash, qayta ishlash

Manba qatlami	Terminning qaysi tomoni tavsiflanadi	O‘qitishda tanlanadigan vosita	Talaba strategiyasi
Metodik [2, 4, 9, 10]	O‘quv vaziyatidagi ma’no va qo‘llanish	Tarjima, ta’rif, kontekst, ko‘rgazma, raqamli platforma	Bevosita ko‘rilmaydi
O‘quvchi [6, 7, 11, 12]	Ehtiyoj va kasbiy foydalanish	Ehtiyojlar tahliliga asoslangan kurs tarkibi	Xotira, kognitiv, metakognitiv strategiyalar

Jadvaldan ko‘rinadiki, har bir qatlam terminning faqat bir tomonini qamrab oladi, shu bois model qatlamlarni ketma-ket bog‘laydigan bosqichlar sifatida qurildi.

Terminlarning mavzuviy guruhlari va tayanch tushunchalari 2-jadvalda berilgan.

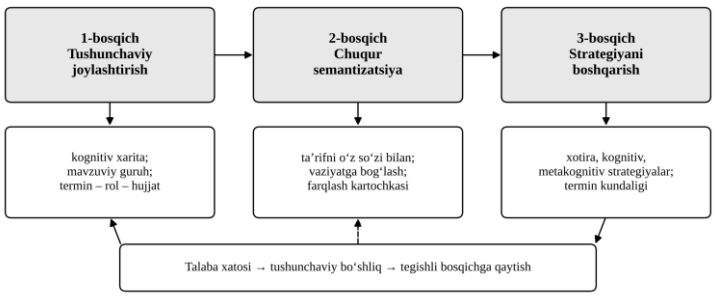
Jadval 2

Logistika terminlarining mavzuviy guruhlari va tushunchaviy aloqalari

Mavzuviy guruh	Terminlar namunasi	Tayanch tushuncha	O‘zbek tilidagi muqobil
Yetkazish shartlari	FOB, CIF, EXW, DAP	Xarajat va xavfning sotuvchidan xaridorga o‘tish nuqtasi	Qisqartma shaklida o‘zlashtirilgan; mazmuni izohni talab qiladi
Hujjatlar	bill of lading, commercial invoice, packing list	Yukni qabul qilish, tashish va to‘lovni tasdiqlash	Konosament, tijorat invoysi, qadoqlash varaqasi
Subyektlar	shipper, consignee, carrier, freight forwarder	Jarayondagi rol va javobgarlik	Yuk jo‘natuvchi, yuk oluvchi, tashuvchi, ekspeditor
Qo‘shimcha to‘lovlar	demurrage, detention, THC, BAF	Vaqt yoki xizmat uchun qo‘shimcha haq	Aniq muqobil kam; tavsifiy tarjima qo‘llanadi

2-jadvaldan ko‘rinadiki, har bir guruh o‘z tayanch tushunchasi atrofida tashkil topgan, ekvivalentlik darajasi esa guruhdan guruhga farq qiladi [16].

Shu asosda terminlarni o‘zlashtirishning uch bosqichli modeli taklif etildi (1-rasm). Birinchi bosqich – tushunchaviy joylashtirish: terminlar ro‘yxat sifatida emas, kognitiv xarita orqali o‘zaro bog‘langan holda o‘rganiladi. Masalan, «international shipment» tushunchasi atrofida ishtirokchilar (shipper, consignee, carrier), hujjatlar (bill of lading, commercial invoice) va yetkazish shartlari (FOB, CIF) birlashtiriladi (2-rasm) [3, 14]. Ikkinchi bosqich – chuqur semantizatsiya: termin ma’nosi ta’rifni o‘z so‘zlari bilan izohlash, vaziyatga bog‘lash va yaqin terminlar bilan qiyoslash orqali o‘zlashtiriladi [5, 13]. Masalan, «FOB» va «CIF» qiyosida xarajat va xavfning tomonlar o‘rtasida taqsimlanishi aniqlanadi. Uchinchi bosqich – strategiyani boshqarish: talabalar xotira, kognitiv va metakognitiv strategiyalarni tizimli qo‘llaydi [7, 11, 12], «termin kundaligi»da esa termin, uning guruhi, misol jumla va o‘z-o‘zini tekshirish natijasi qayd etiladi.



1-rasm. Kasbiy terminlarni o‘zlashtirishning kognitiv-strategik modeli

1-rasmda bosqichlar va qaytar aloqa ko‘rsatilgan: talaba xatosi tegishli bosqichga qaytish signalidir. 2-rasmdagi xaritada har bir chiziq bog‘lovchi fe’l bilan belgilangan, chunki bilim birligi ikki tushunchani bog‘lovchi mulohazadir [14].



2-rasm. «International shipment» tushunchasining kognitiv xaritasi

Baholashda tarjima testlari bilan birga kognitiv xarita tuzish, vaziyatga mos termin tanlash va hujjatdagi xatoni aniqlash topshiriqlari qo‘llanadi. «Shipment», «cargo», «freight» kabi yaqin terminlar uchun «farqlash kartochkasi» talabaning tarjimaga emas, tushunchaning vazifasiga tayanishiga yordam beradi, kognitiv xaritani ikki tilda tuzish esa tarjimaga qaramlikni kamaytiradi [1].

Model 80 daqiqalik darsda yuqoridagi bosqichlar asosida qo‘llanadi, terminlarni bir kun, bir hafta va uch haftadan keyin takrorlash esa ularni xotirada mustahkamlaydi [5, 15].

Talabalar xatolari asosan so‘zma-so‘z tarjima, yaqin terminlarni aralashtirish, kontekstga mos bo‘lmagan birlikni tanlash va qisqartmalarni mexanik yodlash bilan bog‘liq bo‘lib, ular tushunchaviy tizimdagi bo‘shliq sifatida talqin qilinadi (3-jadval).

Jadval 3

Talabalar xatolarining tipologiyasi va ularni bartaraf etish yo‘llari

Xato turi	Misol	Sababi	Qaytiladigan bosqich
So‘zma-so‘z tarjima	«lead time» – «yetakchi vaqt»	Ma’no komponentlar yig‘indisi deb qabul qilinadi	2-bosqich: ta’rifni o‘z so‘zi bilan izohlash
Yaqin terminlarni aralashtirish	cargo / freight / shipment	Tushunchalar farqi aniqlanmagan	2-bosqich: farqlash kartochkasi
Kontekstga mos bo‘lmagan birlik	«detention» o‘rniga «demurrage»	Terminning xaritadagi o‘rni noaniq	1-bosqich: kognitiv xaritaga qaytish
Xavf va xarajatni aralashtirish	CIF shartida xavf manzil portigacha sotuvchida qoladi deb hisoblash	Tayanch tushuncha anglanmagan	1–2-bosqichlar: Incoterms qiyosi
Qisqartmani mexanik yodlash	ETA, LTL	Qisqartma tushunchaga bog‘lanmagan	1- va 3-bosqichlar: xarita va termin kundaligi

3-jadvaldan ko‘rinadiki, xatolarning aksariyati chuqur semantizatsiya yetarli bo‘lmaganda yuzaga keladi. Modelning cheklovi shundaki, u nazariy asoslangan bo‘lib, samaradorligi tajriba-sinov orqali tekshirilishi lozim.

Xulosa: Logistika terminologiyasini o‘zlashtirishdagi asosiy qiyinchilik terminning yakka so‘z sifatida o‘rgatilishidadir. Kognitiv-strategik yondashuvda tushunchaviy xaritalash terminni tizimga joylaydi, chuqur semantizatsiya uni vaziyatga bog‘laydi, strategiyani boshqarish esa talabaga o‘z o‘zlashtirish jarayonini nazorat qilish ko‘nikmasini beradi.

Amaliy tavsiyalar: ESP kurslarida terminlarni mavzuviy guruh va kognitiv xarita shaklida berish, farqlash topshiriqlari, termin kundaligi va oraliqli takrorlashni o‘quv jarayoniga kiritish lozim. Keyingi tadqiqotlar modelni tajriba-sinovda tekshirishga qaratiladi.

Mualliflar hissasi, manfaatlar to‘qnashuvi va moliyalashtirish

Mualliflar hissasi: barcha mualliflar tadqiqot konsepsiyasi, manbalarni tahlil qilish, modelni ishlab chiqish va maqola matnini tayyorlashda teng hissa qo‘shgan. **Manfaatlar to‘qnashuvi:** mualliflar manfaatlar to‘qnashuvi yo‘qligini bildiradi. **Moliyalashtirish:** tadqiqot tashqi moliyaviy yordamsiz amalga oshirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alautdinova K.Sh. Ingliz va o‘zbek tillarida logistika sohasiga oid terminlarning struktur-semantik va leksikografik talqini: filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2022. – 158 b.

2. Safarova D.R. Digital platforms and linguopragmatic approach in teaching logistics terminology: a methodological perspective // The Use of Modern Digital Technologies in Linguistics and Foreign Language Teaching. International Scientific and Practical Conference. – 2026. – Vol. 1, № 4. – P. 542–545.

3. Назарова Т.Б., Кузнецова И.А. Когнитивное картирование и систематизация терминов методики преподавания английского языка как иностранного // Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2012. – № 5 (49). – С. 227–232.

4. Холманских Ю.С. О способах семантизации профильно-ориентированной лексики на уроках иностранного языка в неязыковом вузе // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2024. – № 5-4. – С. 234–237.

5. Дорохова О.А. Применение когнитивного подхода при обучении иноязычной лексике // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. – 2014. – № 35-2.

6. Ulucay S., Demirel Ö. Perceptions of Professionals, Academicians and Current and Graduate Students on Designing an ESP Curriculum for Logistics Department // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2011. – Vol. 15. – P. 794–800.

7. Duong T.M. Insights into ESP Vocabulary Learning Strategies Used by Vietnamese Tertiary Students // Journal of Language and Education. – 2022. – Vol. 8, № 1. – P. 38–49.

8. Cabré M.T. Terminology: Theory, Methods and Applications. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1999.

9. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

10. Nation I.S.P. Learning Vocabulary in Another Language. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

11. Schmitt N. Vocabulary learning strategies // Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy / ed. by N. Schmitt, M. McCarthy. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – P. 199–227.

12. Oxford R.L. Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know. – New York: Newbury House, 1990.

13. Craik F.I.M., Lockhart R.S. Levels of processing: A framework for memory research // Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior. – 1972. – Vol. 11, № 6. – P. 671–684.

14. Novak J.D., Cañas A.J. The Theory Underlying Concept Maps and How to Construct and Use Them: Technical Report IHMC CmapTools 2006-01 Rev 01-2008. – Pensacola: Florida Institute for Human and Machine Cognition, 2008.

15. Cepeda N.J., Pashler H., Vul E., Wixted J.T., Rohrer D. Distributed practice in verbal recall tasks: A review and quantitative synthesis // Psychological Bulletin. – 2006. – Vol. 132, № 3. – P. 354–380.

16. International Chamber of Commerce. Incoterms® 2020: ICC Rules for the Use of Domestic and International Trade Terms. – Paris: ICC, 2019.